

MANIFESTACIJA HRVATSKE NACIONALNE SVIJESTI U KNJIŽEVNOSTI HRVATA U MAĐARSKOJ

Stjepan BLAŽETIN

Sveučilište u Pečuhu
Filozofski fakultet
blazsetin.istvan@pte.hu
UDK: 821.163.42(436.3)(091)

Sažetak

Tijekom XIX. stoljeća u srednjoeuropskom prostoru sve više dolaze do izražaja moderne koncepcije naroda te se završavaju nacionalno-integracijski procesi koji će zahvatiti i Hrvate. Raspadom Austro-Ugarske Monarhije i stvaranjem novih država na nekadašnjem njezinom teritoriju Kraljevina Ugarska odlazi u prošlost. Neki rubni dijelovi hrvatskog etničkog korpusa naći će se u okvirima posttrianonske Mađarske u manjinskoj situaciji. Kada su u državi u kojoj nacionalne manjine obitavaju političke prilike relativno povoljne, a odnosi prema njima uglavnom korektni, nacionalne su manjine i onda u ugrožene. U takvoj situaciji književnik (autor) - pripadnik nacionalne manjine - sebe najčešće zamišlja u vodećoj ulozi. Svojim književnim radom nastoji pridonijeti očuvanju i jačanju svoga jezika i kulture, izgrađivanju i učvršćivanju nacionalne svijesti, pa se neizbježno približava prosvjetiteljskim koncepcijama književnosti. Pretpostavka je da će ovakva književna strategija naglašavati nacionalnu komponentu književnosti te da će književna djela nerijetko odašiljati nacionalno-identitetske poruke. Međutim, zbog specifičnih društveno-političkih prilika u Mađarskoj i u njezinom okruženju, hrvatska se nacionalna svijest ne manifestira jednoznačno u književnosti Hrvata u Mađarskoj. Izlaganje će se fokusirati na procese zbog kojih se mijenja odnos Hrvata u Mađarskoj prema vlastitom nacionalnom biću te pokazati kako se te promjene manifestiraju u književnosti Hrvata u Mađarskoj.

KLJUČNE RIJEČI: nacionalna svijest, prosvjetiteljska koncepcija, Hrvati u Mađarskoj, Austro-Ugarska Monarhija

Cjelokupna književnost Hrvata u Mađarskoj nastaje na rubu hrvatskog etničkog prostora, a nakon Prvoga svjetskoga rata Hrvati će se naći u inojezičnom (mađarskom) okruženju, u položaju nacionalne manjine, bez izgrađenog školskog sustava, bez kulturnih i znanstvenih institucija, a sve do 60-ih godina XX. stoljeća bit će skoro u potpunosti odsiječeni od matičnoga hrvatskoga naroda, od hrvatske književnosti. Život, pa onda i književnost hrvatske nacionalne zajednice u Mađarskoj, bitno će određivati povijesno-političke prilike u mađarskoj državi. U takvim uvjetima trebalo je izgraditi samu instituciju književnosti sa svojim elementima kao što su književni časopis, nakladništvo, distribucija knjiga, književna kritika, književni susreti, književne nagrade itd. Dok se u Hrvatskoj od sedamdesetih godina XX. stoljeća propituju odnosi unutar institucije književnosti, a u osamdesetima već se jasno detektiraju pitanja krize njezinih funkcija, književnost Hrvata u Mađarskoj tek uspijeva iznjedriti svoje prve književne časopise, antologije i povijesne preglede te nastoje izgraditi i po mogućnosti učvrstiti upravo tradicionalne elemente institucije književnosti na takvim temeljnim vrijednostima kao što su baština, običaji, (sub)etnički identitet, nacionalni identitet, zavičajna privrženost itd. Književna djela nastala u ovakvim uvjetima tek rijetko napuštaju obzor očekivanja čitateljske publike odrasle na usmenoj i pučkoj književnosti, kalendarskom štivu i pučko-običajnim priredbama. Značajnije promjene donijet će pojava književnih časopisa (*Glas, Riječ*) krajem osamdesetih i u devedesetim godinama XX. stoljeća te sve redovitija kulturna komunikacija s hrvatskim književnim prostorom nakon osamostaljenja Republike Hrvatske.

Današnje su hrvatske nacionalne zajednice na srednjoeuropskom prostoru većinom nastale kao rezultat ranijih migracija (XVI. i XVII. stoljeće), ali prema nekim istraživačima među njima ima i autohtonih subetničkih ogranaka (Bartolić 1959: 55). Srednjoeuropski je prostor nakon Prvog svjetskog rata reorganiziran i u državnom i u političkom smislu. Trianonskim ugovorom pečaćena je sudbina Kraljevine Ugarske i premda se pri razgraničavanju novih državnih tvorevina često spominjao etnički princip, a nacionalna izaslanstva kao maksimalan cilj postavila želju da se po mogućnosti svi pripadnici istoga naroda nađu unutar iste države, zbog brojnih razloga među kojima je i nacionalna izmiješanost stanovništva na panonskom prostoru, nije bilo moguće stvoriti nacionalno homogene države. Dijelovi pojedinih naroda koji su se povlačenjem novih granica našli izvan matične države velikim dijelom sačinjava-

ju današnje nacionalne manjine. Na taj način rubni dijelovi hrvatskoga naroda poslije Prvog svjetskog rata dopijevaju u druge države formirane pretežito upravo na području bivše Austro-Ugarske Monarhije (Austrija, Čehoslovačka, Mađarska, Rumunjska i Kraljevina SHS). Promijenjena državnopolitička slika Srednje Europe zapravo na neki način stvara nacionalne manjine u suvremenom smislu riječi pa od tog trenutka možemo govoriti i o hrvatskoj nacionalnoj manjini u Mađarskoj. Status je Hrvata izvan Kraljevine SHS postao bitno drugačiji nego u okvirima Austro-Ugarske Monarhije, gdje su Hrvati bili narod s atributima državnosti pa gdje god živjeli unutar te države, njihovu identifikaciju s hrvatskim narodom, hrvatskom kulturom i jezikom nije sprječavala državna granica. Drugim riječima, prostor je Austro-Ugarske Monarhije funkcionirao kao jedinstven kulturni prostor svih naroda u toj državi u kojemu su ideje, kulturna i gospodarska dobra nesmetano kolala te je i za Hrvate preko Drave i Dunava postojala mogućnost izravne komunikacije sa središnjim tokovima hrvatske nacionalne kulture i književnosti premda Hrvatski sabor nije imao političke ingerencije nad njima. Unatoč tomu Hrvati preko Drave i Dunava tek su rubno bili zahvaćeni hrvatskim nacionalno-integracijskim procesima. (Šokčević 2020)

Uspostava novog europskog poretka, učvršćivanje i nadzor državnih granica te nepovoljne političke prilike imat će za posljedicu skoro potpunu izolaciju Hrvata u Mađarskoj od kulturnih i književnih zbivanja u matičnome narodu. Nove će granice razbiti do tada relativno kompaktne skupine hrvatskoga pučanstva te će gradišćanski Hrvati biti raspodijeljeni u tri države: Austriju, Mađarsku i tada stvorenu Čehoslovačku; Bunjevci i Šokci u dvije, Mađarsku i tada stvorenu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, kasniju Kraljevinu Jugoslaviju, a podravski i pomurski Hrvati izgubit će svoje prirodno zaleđe. Prekinut će se stoljećima izgrađivane veze među hrvatskim naseljima, za Hrvate u Mađarskoj izgubit će se važni kulturni centri kao što je primjerice Subotica bila za bunjevačke Hrvate. Pored toga u posttrianskoj će se Mađarskoj Hrvati naći u izrazito nepovoljnim političkim i kulturnim prilikama što će se djelomice održati i za vrijeme komunističke diktature, naročito od 1948. do 1956. u doba Mátyása Rákosija¹. U takvim uvjetima književnost Hrvata u Mađar-

¹ Mátyás Rákosi (1892.-1971.) komunistički političar, diktator, generalni sekretar Komunističke partije Mađarske, kasnije Mađarske radničke stranke od 1945. do 1956. Razvio je snažan kult ličnosti, 1956. preselio se u Sovjetski Savez gdje je ostao do kraja života.

skoj funkcionira kao svojevrsni rezervat, s jedne strane izoliran od matične književnosti, pogotovo u maloprije spomenutom razdoblju kada su u skladu s Rezolucijom Informbiroa (Barić 1996: 248)² prekinute skoro sve državne, političke i kulturne veze sa tadašnjom Jugoslavijom, a s druge strane, slijedom mađarskih prilika i od zapadne književnosti. Raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije za nešto više od sedam desetljeća slična će sudbina zadesiti Hrvate u Srbiji (Žigmanov 2012: 75), Crnoj Gori i Sloveniji³.

Književnost Hrvata u Mađarskoj moguće je promatrati unutar vlastitoga korpusa, ali ona, po samoj svojoj prirodi pripada korpusu cjelokupne hrvatske književnosti, premda je to na razini opisa često nedovoljno osviješteno i nedovoljno vidljivo.⁴ Sve do danas hrvatski se književnopovijesni diskurz nije ozbiljno pozabavio problemom hrvatske književnosti izvan prostora Republike Hrvatske, nije ponudio općeprihvaćena terminološka i metodološka rješenja. Tradicionalna povijest književnosti kao svoju središnju zadaću definira linearizaciju i periodizaciju književnih pojava u vremenu. Pomoću njih sustav reducira vlastitu kompleksnost. Koji će se selekcijski mehanizmi primijeniti pri redukciji ovisi od okoline sustava, od cjelokupnog konteksta (Usp. Biti 2000: 408-417).⁵ Ukoliko se pokuša književnost Hrvata u Mađarskoj opisati kao mijena stilskih formacija ili stilskih razdoblja neće se daleko stići jer su takve promjene minimalne i odigravale su se veoma sporo. Književni je izraz i stilaska orijentacija hrvatskih književnika u Mađarskoj uglavnom konzervativna, opterećena čuvarskim kompleksom⁶ i prosvjetiteljskim pristupom te će rezultirati tekstovima romantične orkestracije. Književnost će naglašavati svoju društveno-političku funkciju u smislu održavanja materinskoga jezika, vlastite tradicije, nacionalne (sub)etničke svijesti.

Osjećajući odgovornost prema vlastitoj zajednici hrvatski književnici u Mađarskoj najčešće preuzimaju na sebe ulogu duhovnog vođe kako bi tako pridod-

² „A onda da zlo bude još veće, iza Drugog svjetskog rata Hrvati su u Mađarskoj bili pogođeni i famoznom odlukom Informbiroa, čime su ionako labavi kontakti između Hrvata u Mađarskoj i u Hrvatskoj u cijelosti prekinuti, zamrli, a dio svjesnih Hrvata odveden na prisilni rad u Hortobágy (mađarski Goli otok)“ (Barić 1996: 248)

³ Hrvati u Sloveniji ni danas nisu priznati kao nacionalna manjina. O tome vidi detaljnije: *Hrvati u Sloveniji*. 1997. Ur. Mirjana Domini. Institut za migracije i narodnosti. Zagreb.

⁴ „Na žalost, matična hrvatska književna kritika i povijest književnosti ne mogu se pohvaliti praćenjem i valorizacijom književnog i kulturnog života Hrvata u susjednim europskim zemljama, Austriji, Mađarskoj, Slovačkoj, Moravskoj, Rumunjskoj i Italiji. (Bartolić 1991: 214)

⁵ Usp. Biti, Vladimir. 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Matica hrvatska. Zagreb. str. 408-417.

⁶ Sintagmu „čuvarski kompleks“ Josip Pavičić koristi u svojoj knjizi *Ispod jezika*. (Pavičić 2001)

nijeli čuvanju i jačanju svoje zajednice. „Materinski hrvatski jezik očito i kod Škrapića posjeduje vrednote dostojne pjesničke inspiracije, što nam govori da se svaki hrvatski pjesnik u dijaspori nalazi, htio ne htio, u ulozi nacionalnog preporoditelja.“ (Bartolić 1991: 149). Književniku, pripadniku nacionalne manjine naprosto se nameće prihvaćanje prosvjetiteljske koncepcije književnosti⁷ gdje primarna zadaća književnog teksta nije estetski užitak već njegova društvena, didaktička, pedagoška itd. funkcija. Čuvanje materinskoga jezika, (sub)etničke i nacionalne samosvijesti doživljava se kao dužnost, kao neka vrsta poslanja. Bit će to najčešće jaka autorska pozicija koja će svoje uzore tražiti u književnosti XIX. stoljeća, navlastito iz vremena romantizma. Milorad Stojević pišući o Ignacu Horvatu, gradišćanskohrvatskom književniku s pravom ističe:

„U čemu god se okušao na prvome mjestu Horvatu je bila pragmatičnost nakane, odnosno prosvjetiteljski poriv. Jednako se to osjeća i u književnim i u neknjiževnim tekstovima. To nije ništa novo u gradišćanskohrvatskoj književnosti. Od svojega početka, uskrсне pjesme i očenaša zabilježena rukom svećenika Jurja Vukovića u *Klimpuškom misalu*, do današnjih dana te su tendencije imanentne gradišćanskohrvatskoj književnosti, pa čine bitni strukturni njen sastojak.“ (Stojević 1994: 89)

Budući da sve do 1990-ih godina većina hrvatskog pučanstva u Mađarskoj živi na selu, potencijalna će čitateljska publika biti formirana pretežito na usmenoknjiževnoj baštini, romantičarskoj književnosti i pismenosti kalendarskoga tipa. Čitateljska će publika, njezin obzor očekivanja i recepcijski potencijal biti uvjetovan ovim okolnostima. Takav književni prostor nakon Drugoga svjetskoga rata suočava se sa nedvosmislenim ideološki usmjerenim zahtjevima socijalističkoga društva prema književnoj produkciji. Brzo, bez većih se otpora prihvaća socrealistički koncept koji naglašava društveno-etičku i idejnu funkciju književnosti, koncept koji je svojim mimetičkim pristupom, utilitarnošću i jakom autorskom pozicijom bio blizak većem dijelu hrvatskih književnika u Mađarskoj. Zapravo, trebalo je samo teme i motive prilagoditi „službenim“ zahtjevima. Osim toga, Hrvati su pa onda i hrvatska književnost

⁷ Termin afirmira i koristi Cvjetko Milanja (Milanja 1991) a u istom smislu upotrebljava i Milorad Stojević u svojoj knjizi o Ignacu Horvatu. (Stojević 1994: 31-32)

u Mađarskoj gurnuti u tzv. južnoslavensko zajedništvo gdje će unatoč brojčanoj inferiornosti Srba u Mađarskoj jasno doći do izražaja upravo srpske hegemonističke težnje ponajprije inzistiranjem na srpskoj književnoj tradiciji i „srpskohrvatskom“, zapravo srpskom jeziku kao jedinom standardnom jeziku.

Grčevito čuvanje tradicionalnih vrijednosti koje su temelj identiteta i strah od bilo kakvih promjena djelomice proizlazi iz spontane obrambene reakcije ugrožene zajednice koja na taj način reagira na sve jače, često i nasilne asimilacijske tendencije pa je zatvaranje u vlastiti tradicijski prostor možda u određenom smislu odigralo pozitivnu ulogu. „Paradoksalno je, ali - barem po mojoj ocjeni - istinito, da je zaostalost kao negativni element u oazama raseljenih Hrvata pozitivno djelovala na čuvanje narodne pripadnosti.“ (Vujkov 1971: 17) Od 70-ih godina XX. stoljeća književnost se polako oslobađa ideoloških i budničarsko-didaktičnih zadaća, postaje svjesna sebe i svoga položaja te se, stekavši na taj način izvjesnu literarnu samosvijest, približava hrvatskoj, mađarskoj i uopće cjelokupnoj svjetskoj književnosti. Prijedeni put književnosti Hrvata u Mađarskoj posjeduje niz obilježja koji ju odvajaju od dominantnih tijekom hrvatske književnosti te joj, dakle, valja prići kao samostalnom sustavu.⁸

Književnost hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj „stvorit će“ hijerarhiju vrijednosti unutar vlastitoga sustava, ali ju je istodobno nužno uključiti u vrijednosni sustav cjelokupne hrvatske književnosti.⁹ Drugim riječima, potrebno je neprestano imati na umu funkcioniranje određenog književnog djela kako unutar književnosti Hrvata u Mađarskoj tako i unutar cjelokupne hrvatske književnosti.¹⁰ Također ne treba smetnuti s uma književnost većinskog naroda, dakle mađarsku književnost, ali niti europski (svjetski) književni trenutak. Na taj način neće se izbjegavati valorizacija hrvatske književnosti u Mađarskoj u sklopu cjelokupnog hrvatskog književnog korpusa i istodobno moći će se bez većih prepreka uzeti u obzir i kulturno-povijesni značaj te književnosti. Tek kombinacijom navedena dva pristupa

⁸ „Zato, uvijek valja voditi računa o tome da se gradišćanskohrvatska književnost mora promatrati iz njezinih vlastitih struktura, problema, itd., jer upravo te razine čine tu književnost takvom a ne drugačijom, tojest manje ili više sličnom nekoj književnosti za uspoređenje, a ponajlakše je to učiniti s književnošću stare domovine ili srednjoeuropskim književnostima njemačkoga i mađarskoga, možda i latinskoga, jezičnog izraza.“ (Stojević 1994: 22)

⁹ U tom kontekstu valja napomenuti da usporedbe s književnostima ostalih nacionalnih manjina unutar zemlje (u ovom slučaju Mađarske), a i s književnostima nacionalnih manjina u drugim zemljama (npr. književnost Mađara u Hrvatskoj, Rumunjskoj ili Vojvodini) mogu biti veoma korisne i poticajne.

¹⁰ „Naši (hrvatski i srpski op. a.) književnici jezički i etnički pripadaju književnostima Jugoslavije. Ali ne pripadaju njihovoj književnoj atmosferi, objektivaciji. S druge strane, geografski i politički pripadaju Mađarskoj. Ali opet: stoji van mađarske književne atmosfere.“ (Milošević 1991: 22)

dobit će se objektivna slika o književnosti Hrvata u Mađarskoj, a uključivanjem te književnosti u cjelokupni hrvatski književni kontekst otvorit će se mogućnost njezina sumjeravanja s aktualnim trenutkom hrvatskog književnog prostora. Ukoliko se ignoriraju estetska, a u obzir uzimaju isključivo kulturno-povijesna načela, književnost nacionalne manjine neprirodno se izdvaja iz ocrtanog šireg konteksta što može prouzročiti zatvorenost u vlastite okvire, povlađivanje čitateljskoj publici i moguće snižavanje estetskih kriterija u prosudbi promatranog korpusa.

Iz do sada iznesenoga moglo bi se zaključiti da će hrvatski književnici u Mađarskoj značajan prostor posvetiti manifestativnom izricanju hrvatske nacionalne svijesti. Ipak, u književnosti se Hrvata u Mađarskoj od 1918. godine do danas to nije odigralo sasvim tako. Istina, mora se naglasiti i to da u nerijetko vrlo nepovoljnoj društveno-političkoj situaciji već i sam čin pisanja na materinskom jeziku predstavlja očitovanje (sub)etničke, nacionalne svijesti. Unatoč nepovoljnim prilikama u razdoblju između dvaju svjetskih ratova ipak će se pojaviti nekoliko književnika prije svega među bunjevačkim i gradišćanskim Hrvatima. Za primjer neka tu stoje dvije strofe iz poznate i popularne pjesme Mate Meršića Miloradića (1850.-1928.) *Hrvat sam*.

„Hrvat su moj otac
I Hrvatica mat,
A ja sam njeva krv
I vjerni sin: Hrvat!
(...)
Kot vjerni kršćanik
Ću ljubiti cijeli svijet,
Za moj hrvatski rod
Ću živiti i umrit!”

Ivan Petreš svećenik (1876.-1937.) s drugog kraja mađarske države svoju sveukupnu djelatnost posvećuje zajednici bačkih Hrvata. „Proučavati narod, buditi u njemu narodnosnu svijest i odgajati ga u ljubavi prema svojoj domovini - to su bila glavna načela Ivana Petreša“ (Mandić 1982: 188) Dvije teme zaokupljaju Petreša kao pjesnika: domoljublje i ljubav. Njegove domoljubne pjesme nastaju s ciljem da bude nacionalnu svijest Bunjevaca pa se ne odvajaju od tada uobičajene poezije te vrste. U pjesmi *Na izmaku godine 1895.* odzvanjaju hrvatske budnice i stihovi mađarskog romantizma.

„Jao tužni, u verigah krutih
Čameći mi rode!
Zar ne žudiš u okovih ljutih
Za časom slobode?
Kad ti lanci oko ruku zveče
Nek te bude: Svisti se Bunjevče!

Koliko već puta bi prigode
Izmaći udesu!...
A ti žmireć na korisne zgone
Trpiš krutu svezu!
Kad ti gvoždja oko nogu zveče
Nek te bodre: Budi se Bunjevče!”

Sve do 2000. godine, kada su objavljena sabrana djela Miše Jelića (1881.-1961.) pod naslovom *Mišo Jelić* tek je nekoliko istraživača znalo za njegovu rukopisnu ostavštinu. Velika je štetat što pjesme i prozni tekstovi ovog autora nisu stigli do čitateljske publike u vremenu kada su nastali. Tridesetak pjesama i dvadesetak proznih tekstova ovoga odvjetnika koji je svojim stručnim znanjem nastojao pomoći svojim ljudima pa ga je narod nazvao „našim fiškalom“, danas asociraju na domo-ljubljen okićenu zabavnu glazbu. Pjesma *U čast ikavici* nastala je 1937. godine.

„Ponosi se ikavicom, brate!
Nek ti bude najdraža na svitu.
Ona skuplja mnoge nam Hrvate
U prilipu i šarenu kitu.

Njom govore Šokci i Bunjevci,
Njom se zbori po bačvanskoj ravni,
Njom se mole dični Hercegovci,
Njom pisali naši pisci slavni.

Ikavica zvoni Dalmacijom,
Ona krasi Krbavu i Liku,
Njom se piva cilom Slavonijom.
Ona ti je u majčinom mliku!“

Jelić je kao vojnik preživio sve strahote I. svjetskog rata pa je možda zato imao puno empatije prema vojnicima koji su bili primorani sudjelovati u II. svjetskom ratu. Bio je možda jedini među hrvatskim književnicima u Mađarskoj koji je u svom stvaralaštvu tematizirao rat. Pjesma *Do groba Hrvati* nastala je 1942. godine i predviđa koban kraj.

„Mila braćo ostali smo sami.
Ne klonimo, već dižimo ruke
I Hrvatskoj šaljimo poruke -
Ona nam je svitlost u 'voj tami.

Domovino stara, naša mati,
Razoreni otočić smo mali,
Koji drobu silne rike vali,
Al' do groba bit ćemo Hrvati!“

Neposredno poslije Drugog svjetskog rata politička je atmosfera u Mađarskoj bila relativno povoljna za hrvatsku zajednicu te se u *Našim novinama* i *Narodnom kalendaru*¹¹ tiskaju i neki književnim radovi. U to vrijeme možda je tek Roza Vidaković (1922.-1981.) ostvarila značajniji opus, a poslije 1952. godine i ona je zašutjela. Njezine su pjesme objavljene posthumno, 1986. godine pod naslovom *Iz dubine*. Nakon sukoba između Sovjetskoga Saveza i Jugoslavije i donošenja Rezolucije Informbiroa 1948. godine prekinut će se svi politički, gospodarski i kulturni odnosi s Jugoslavijom. Bila su to teška vremena, politički veoma nepovoljna za hrvatsku manjinu jer i puka identifikacija s vlastitim narodom mogla je biti uzrokom dugogodišnjih robija. Ipak, svijest se o nacionalnoj pripadnosti i tada manifestirala u književnosti, istina stidljivo, neizravno, prikriveno, kako je tada jedino bilo moguće.

Zov
„Sve mirno, tiho. čujete glas što zove?
U krilo majke, slušati čarobne bajke,
Što ih niste slušali kao djeca sitna,

¹¹ *Naše novine*, kasnije *Narodne novine* bile su tjednik Demokratskog saveza Južnih Slavena u Mađarskoj, a *Narodni kalendar* pak Savezov godišnjak.

Vi čeljad proganjana, bijedna,
 Dušu vam htjeli oteti.
 Čujete glas što leti
 I pokazuje putove nove?

Slušajte kako je mio, divan,
 Ljubavlju grije, a zebli ste uvijek,
 I kada nije na zemlju padao snijeg lagan.
 Slušajte kako hita glasa jek,
 Zvuk njegov kida okove,
 Dolazi odnekud i zove... zove...“

Nakon Staljinove smrti 1953. godine, druga polovica 1950-ih godina obilježena je normalizacijom odnosa između Mađarske i Jugoslavije. Naglašeni i propagirani jugoslavenizam je međutim sprečavao i kočio jasnu nacionalnu identifikaciju mnogih književnika. To je samo pospješila unitaristička jezična politika, nametanje „srpskohrvatskog“ ili takozvanog „južnoslovenskog“ jezika. Hrvati su u Mađarsku, u svoju sadašnju domovinu, stigli u različita vremena, s različitom tradicijom a pripadaju različitim etničkim skupinama, govore različita narječja te su različito reagirali na često nasilno nametani jugoslaven-ski koncept. Neki su književnici prihvatili ideju bratstva i jedinstva takoreći bezrezervno. Pjesme Marka Dekića (1946.-1976.) kao što su na primjer *Dokle j' kola*, *Aoj Bačko* ili *U kolo* jasno to potvrđuju.¹²

„Vije se kolo
 U njemu momci
 Gizdavi, mladi
 Srbi i Šokci.
 (...)
 Eh, neka leti,
 Krv mlada vri,
 Braćo Sloveni
 U kolo svi!“

¹² Pjesme su iz prve zbirke pjesama Marka Dekića *Duga nad zavičjem* (1979.)

Dekićeva poezija, naročito u drugoj zbirci *Tišine i ljubavi* (1981.) povlači se u intimu i izbjegava nacionalno-domoljubnu tematiku. Stipan Blažetin (1941.-2001.) u zbirci *Srce na dlanu* (1981.) ciklusom *Pjesma zemlje mojih pradjedova* jasno se opredijelio. Ipak, pjesme poput *Ilica*, *Maksimir*, *Dolac* tek implicitno i još uvijek stidljivo govore o Hrvatskoj.

Ilica
 „Ilica -
 To je ulica u gradu.
 Duga-preduga.
 Puna reklama.
 Kao neka dama u sjaju se ruga
 drugim ulicama.
 Prolazniku koji bulji
 u nakite njene
 staklom, suknom, mirisom
 odjevene.
 Ilica -
 To je ulica.
 Ljudi prolaze kroz nju
 nakon rada.
 Ilica
 Ulica
 Dama
 Zagreba grada.“

U istoj zbirci možemo naći i takve pjesme (*Vi ste ponijeli prvi zastave*) koje odražavaju klimu onog vremena, socijalistički zanos i duh jugoslavenskog zajedništva. Presudan je korak učinio Josip Gujaš Džuretin (1936.-1976.) pjesmom *Akordi o Hrvatskoj* iz koje donosimo sljedeći ulomak.

„Hrvatska
 odavno je samo reč
 - kažu
 Ima i takovih
 koji joj pogrebni venac

slažu
 Ali ja znam
 da će nam ona
 i ovako bleđa
 po celom svetu
 razastrta
 oko svoje jezgre
 još dugim vekovima
 živeti
 kao
 Hrvatska“

Ta pjesma nije objavljena u pjesnikovoj posthumno objelodanjenoj zbirci *Povratak u Podravinu* (1977.). Urednik knjige Stojan D. Vujičić nije ju uvrstio u zbirku tako da je javnosti postala dostupna tek 1991. godine u knjizi Đure Vidmarovića *Suvremeni tokovi u pjesništvu mađarskih Hrvata*. Tako jasno izraženo nacionalno opredjeljenje možemo naći i u poeziji Mate Šinkovića (1927.-1972.) iz mađarskog dijela Gradišća. Njegova pjesma *Hrvat sam!* iz zbirke *Na našoj Gori* (1981.) nastala je očito pod utjecajem Mate Meršića Miloradića (1850.-1928.) i njegove pjesme *Hrvat mi je otac* koja je ujedno i himna gradišćanskih Hrvata.

„Znajte da sam ja Hrvat!
 Hrvat su mi otac i mat.
 Hrvat kanim ja živiti,
 i kod Hrvat umriti.
 (...)

Jezik si neć zatajati,
 ako me ubiju tati.
 Hrvat ću se svenek zvati,
 ovo mora vsaki znati.“

Općem oduševljenju za „bratstvo i jedinstvo“ svoj prilog dao je i Šinković u pjesmi *Naše novine* koja ima čisto prigodničarski karakter. Od 1970-ih godina pjesnici često tematiziraju zavičaj kao prostor kome pripadaju, gdje su im korijeni. Zbog nemogućnosti da se jasno i nedvosmisleno identificiraju s vlastitim narodom, zavičaj im se često nadaje kao zamjena, surogat za maticu. Od 1980-ih

godina pjesnici se jedva bave ili se uopće ne bave nacionalnom tematikom. Zbog relativno povoljne unutrašnje i vanjskopolitičke situacije književna produkcija raste, objelodanjuju se nove zbirke, pojavljuje se književni časopis,¹³ jednom riječju književnost se Hrvata u Mađarskoj postupno institucionalizira. Mlađa generacija sve manje osjeća potrebu za izrazitom nacionalnom identifikacijom već želi, ili pokušava biti dio planetarnih kretanja. Na taj se način književnost Hrvata u Mađarskoj približava europskim kretanjima i stječe literarnu samosvijest. Ne smijemo zanemariti ni činjenicu da je to generacija koja nije više upoznala ruralnu sredinu u klasičnom smislu, ta je generacija odrasla pod snažnim utjecajem medija koji uzrokuju neku vrst indiferentnosti prema nacionalnom, prema posebnom a pomažu u posvemašnjoj unifikaciji našega života. Istodobno, neprestano se naglašavao neki apstraktni i amorfni jugoslavenizam, jezično zajedništvo sa Srbima, „hrvatosrbizam“, što je također utjecalo na stvaranje atmosfere nezainteresiranosti prema nacionalnim vrijednostima. Poezija Ladislava Gujaša (1960.) i Đuse Šimare Pužarova (1949.-1994.) to jasno potvrđuje. U biti ni Jolanka Tišler (1948.) nije iznimka, no podizanje kajkavštine pomurskih Hrvata na književno-umjetničku razinu u njezinoj zbirci *V modrini neba* (1988.) već sama po sebi jest manifestacija nacionalne svijesti.

Naveke su te šibali

„Naveke su te šibali

Bičom goročim

Moj „Kaj“

Pogazili su te v črnu zemlicu

Moj „Kaj“

Ftopiti su te šteli

Zatajiti kak Kristoša negda

Naš „Kaj“

Al te bomo mi na bele dlane deli

Bodemo te k soncu zdigli

Da nam jempot već zasvetiš

Da nam zazvoniš

¹³ Prvi broj časopisa *Glas* izišao je 1989. godine u izdanju Društva hrvatskih, srpskih i slovenskih književnika u Mađarskoj. Iste je godine objavljen još jedan dvobroj, a iduće, 1990. godine, još jedan broj, poslije čega se časopis ugasio.

Da nam zagrmiš do dike nebeske
 Da nam zasladiš moke naveke
 Zaori!
 Zacvili!
 Zagrmi!
 Sakog jutra i sakog zutra.
 Sveta majka naša:
 „Kaj“!

Nakon demokratskih promjena u Mađarskoj i u Hrvatskoj više ništa i nitko ne sprečava slobodnu nacionalnu identifikaciju, sada svatko može bez bojazni prihvatiti ono što jest i isticati svoju nacionalnu pripadnost. Nestankom Jugoslavije nestat će i zajedničke južnoslavenske organizacije i institucije u Mađarskoj. Hrvatska zajednica u Mađarskoj sama nastoji organizirati svoj politički i kulturni život. Pojavom časopisa *Riječ* 1996. godine konačno se može reći da i Hrvati u Mađarskoj imaju svoj književni časopis.

Riječ je bio prvi pravi hrvatski književni časopis u Mađarskoj. Davao je prostor različitim književnim koncepcijama kako sa rubnih područja hrvatske književnosti, tako i iz središnjice hrvatskih književnih gibanja. Ukoliko se uzima u obzir hrvatska čitateljska publika u Mađarskoj, *Riječ* se obraćala prije svega književno obrazovanoj, zahtjevnoj publici te su ga nerijetko nazivali elitističkim časopisom, ne samo zbog tekstova koji su objavljeni na njegovim stranicama već i zbog izgleda i grafičkog dizajna. No, *Riječ* je tražila svoje čitatelje i u Hrvatskoj, a obraćala se i ostalim hrvatskim nacionalnim manjinama u susjednim zemljama kako je to izvrsno uočio i Goran Rem:

„...*Riječ*, koji je (bio) časopis za književnost i kulturu Hrvata u Mađarskoj – iliti, poliloška mala scena u matici najenergičnijih strategija suvremene književnosti, osobito plodan izlog rubnih pozicijskih iskustava s kriptotradicijskim, konzervativno modernim i konzervativno postmodernim iskustvima.“

Uređivačka je politika vodila računa o činjenici da je hrvatska književnost u Mađarskoj slabo istražena, da je književnost kao institucija nedovoljno izgrađena te da je prijeko potrebno približiti svakodnevicu hrvatske zajednice u Mađarskoj suvremenim kretanjima. Ne treba zaboraviti ni činjenicu da je *Riječ* uspjela posredovati između mađarske i hrvatske književnosti putem hrvatskih prijevoda suvremenih mađarskih književnika. Časopis *Riječ* pojavljuje se u prostoru i vremenu kada nakon „srpsko-hrvatsko-jugoslavenskog“ zajedniš-

tva Hrvati u Mađarskoj, skupa sa svojim matičnim narodom i matičnom domovinom tragaju za elementima iz vlastite prošlosti i tradicije pomoću kojih je moguće izgraditi suvremeni hrvatski identitet, moguće je definirati sebe u promijenjenim društvenim, političkim, gospodarskim i kulturološkim prilikama, jednom riječju, moguće je opstati unatoč asimilacijskim, integracijskim i globalizacijskim tendencijama. Stoga, možda je najvidljivija crta ovoga časopisa dvojnost tradicije i modernosti. S jedne strane želi se dokazati kontinuitet postojanja na prostorima gdje i danas žive Hrvati na području današnje mađarske države, a s druge strane nastoji se odgovoriti izazovima suvremenoga svijeta. U prvom slučaju okrenut će se tradiciji i pokušati revitalizirati danas već preživjele književne, prije svega folklorne oblike, dok će se u drugom slučaju kroz prizmu suvremenosti prevrednovati tradicijski modeli i nastati djela u duhu postmodernističkih istraživanja. Nažalost *Riječ* je bila kratkoga vijeka, nakon deset brojeva je zamukla. Ipak, na njezinim stranicama pojavila su se neka nova književna imena, otvoren je prostor za oživljenu književnu scenu. Povijesne su pak prilike ponovo zahtijevale jači angažman naših književnika. Domovinski je rat i stradanje hrvatskoga naroda pokrenuo i hrvatske autore u Mađarskoj te je nastalo niz domoljubnih i antiratnih pjesama u kojima se izražava suosjećanje sa žrtvama, stradalicima i njihovim patnjama. Marija Vargaj (1922.-1994.), Marga Šarac (1930.-1996.), Lajoš Škrapić (1938.-2016.), Stipan Blažetin (1941.-2001.). Mijo Karagić (1945.), Jolanka Tišler (1948.), Matilda Bölcs (1949.) i drugi nedvosmisleno pokazuju svijest o pripadanju hrvatskom narodu bez obzira na državne granice. Za ilustraciju neka nam posluže ulomci iz pjesama Marije Vargaj, Lajoša Škrapića i Stipana Blažetina.

„I opet gine narod moj
 Na pravdi boga nečužan
 Sam diže k nebu stijeg svoj
 U moru naroda opet sam.
 (...)
 Iz svake kaplje istočene
 Nova nek rađa hrvatska duša,
 O dođi, dođi sveto vrijeme
 Da za Hrvata ne bude kušnje.
 Marija Vargaj: *Crveno zlato*
 Nimam jačke o Jadranu,

nimam o Šibeniku.
 Nimam niti o Zadru,
 Niti o Dubrovniku.
 Nek u snu sam vidil skale
 na jadranskoj obali,
 u vrućini su drhtale,
 danas je oganj pali.

(...)

Nećete dugo opstati,
 dojt ćete još vi na sud,
 zale duše, vrazi, tati,
 dat ćete račun za blud
 Lajoš Škrapić: *Misto sebe*

Užgimo svijeće, prijatelji moji.
 Za ljude svijeta, za sve koji pate,
 Užgimo svijeće neka gore,
 Užgimo svijeće za Hrvate!

Nosimo svijeće, prijatelji moji,
 Nevine žrtve ognji neka prate!
 Nek gore svjetla, stazama slobode,
 Nosimo svijeće za Hrvate!"

Stipan Blažetin: *Užgimo svijeće, prijatelji moji*

Hrvati u Mađarskoj nalazili su se a i danas se nalaze na periferiji hrvatskog etničkog i kulturnog prostora, a od 1918. godine odijeljeni su od matice državnom granicom koja je nerijetko bila nepremostiva prepreka, otežavala ili katkad naprosto sprečavala normalnu komunikaciju. Popuštanjem ideološke kontrole, poboljšanjem kulturne komunikacije s književnim i kulturnim prostorom hrvatske države, književnost Hrvata u Mađarskoj osvaja prostor slobode u koji s velikim zakašnjenjem ulaze različiti strukturni elementi moderniteta a nešto kasnije, istina vrlo stidljivo i postmoderniteta. Izbjegava se do tada prenaplašena odgojna i društvena funkcija književnosti, ona postaje prije svega umjetnost i nastaje radi sebe same. U pjesništvu nestaje autoritarni subjekt, prestaje dominacija zavičajno-romantičarske lirike, a nacionalno-iden-

titetni problemi stavit će se u drugi plan. Zahvaljujući književnim časopisima, prije svega *Glasu* i *Riječi* koji su nastojali biti medij u hrvatsko-hrvatskoj, ali i u hrvatsko-mađarskoj komunikaciji te suvremenim komunikacijskim mogućnostima modernizirao se i dugim godinama pomno čuvan i konzerviran tradicionalni književni prostor Hrvata u Mađarskoj. Tako se otvorio prostor za jezične igre, za još uvijek stidljivu pojavu ludističke svijesti i nastajanje humor-nih, ironijskih pa čak i autoironijskih tekstova. Zahvaljujući dijelu kroatista od sredine devedesetih godina XX. stoljeća postoji stanoviti interes hrvatske književnoznanstvene javnosti, naročito sa slavonskoga prostora, i prema književnosti Hrvata u Mađarskoj što je vidljivo u trajnom nastojanju da što širi krug stručnjaka dobije informacije o književnosti Hrvata u Mađarskoj.

LITERATURA

- BARIĆ, Ernest. 1996. „Hrvatski književni jezik i govor Hrvata u Mađarskoj“. *Riječki filološki dani: Zbornik radova 1*. Ur. Turk, Marija. Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci. Rijeka. 247-250.
- BARTOLIĆ, Zvonimir. 1959. „Prilog historiji govora Međimurja“. *Međimurska revija 1*.
- BARTOLIĆ, Zvonimir. 1991. *Kronika jednog kritika*. Matica hrvatska. Čakovec.
- DOMINI, Mirjana. 1997. Ur. *Hrvati u Sloveniji* Institut za migracije i narodnosti. Zagreb.
- MANDIĆ, Marin. 1982. „Mjesto Ivana Petreša u bunjevačkoj prozi“. *Prilozi kulturnoj i književnoj povijesti Srba i Hrvata u Mađarskoj*. Ur. Mandić, Marin. Tankönyvkiadó. Budapest.
- MILANJA, Cvjetko. 1991. *Doba razlika*. Stvarnost. Zagreb.
- MILOŠEVIĆ, Petar. 1991. *Ogledi i kritike*. Biblioteka Dunav. Tankönyvkiadó. Budapest.
- PAVIČIĆ, Josip. 2001. *Ispod jezika*. Naklada Pavičić. Zagreb.
- ŠOKČEVIĆ, Dinko. 2020. *Kratka povijest Hrvata u Mađarskoj*. Croatica. Budapest.

VIDMAROVIĆ, Đuro. 1991. *Suvremeni tokovi u pjesništvu mađarskih Hrvata*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb.

VUJKOV, Balint. 1971. *Cvjetovi mećave: Hrvatske narodne pripovijetke iz Mađarske, Rumunjske, Austrije i Čehoslovačke*. Matica hrvatska. Zagreb.

ŽIGMANOV, Tomislav. 2012. *Izazovi – sabiranja, sumjeravanja i tumačenja*. Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj. Pečuh.

THE MANIFESTATION OF CROATIAN NATIONAL CONSCIOUSNESS IN CROATIAN LITERATURE IN HUNGARY

Abstract

During the XIX century in Central Europe, a modern notion and concept of nationality was becoming more and more significant, resulting in national integration processes that will, among other nations, affect Croats as well. With the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy and the creation of new states on its former territory, the Kingdom of Hungary as known from the Monarchy, ceases to exist. Some peripheral parts of the territory occupied by Croats become a part of post-Trianon Hungary, making the Croats living there a minority. Even when the political climate is relatively favorable for the minorities, they are always endangered.

In such a situation, a writer (author) - a member of a national minority - most often imagines himself in the role of a leader. With their literary work, they strive to contribute to the preservation and strengthening of their language and culture, as well as to building and consolidation of national consciousness, hence their literary work inevitably resembles some aspects of Enlightenment literature. We could assume that this kind of literary work will emphasize and underline concepts of nationality and will often try to educate their recipients on the importance of their national identity. However, due to specific socio-political circumstances in Hungary and its neighboring countries, Croatian national consciousness is not clearly and unanimously manifested in the literature of Croats in Hungary. The presentation will focus on the processes that are changing the attitude of Croats in Hungary towards their own national identity and show how these changes are manifested in the literature of Croats in Hungary.

KEYWORDS: *national consciousness, concepts of enlightenment, Croats in Hungary, Austro-Hungarian Monarchy*